

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗБІРНИК ЛДІКЗ

СТАРИЙ ЛУЦЬК

ЛУЦЬК
2009

УДК 903'13(417.82)
ББК 63.4(4Укр-4Вол)-41

До п'ятого випуску науково-інформаційного збірника
“Старий Луцьк” Державного історико-культурного
заповідника у м. Луцьку ввійшли матеріали наукових
конференцій “Любартівські читання” (28-29 березня 2008
та 27-28 березня 2009 років).

ISBN 961-361-013-1

© Державний історико-культурний
заповідник у м. Луцьку

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ВОЛОДІННЯ КНЯЗЕМ ЛЮБАРТОМ СПАДЩИНОЮ РОМАНОВИЧІВ

МИЦЬКО І.

м. Львів

Наскільки можу судити із доступної у Львові наукової літератури, ніхто ще спеціально не займався юридичним аспектом правління литовських можновладців на українських землях. Традиційно (на підставі даних літописів) вважається, що сталося це внаслідок силового захоплення Київщини литовським князем Гедиміном (Гедимінасом; +1341) та одруження його синів з представницями місцевих династій. Це твердження достовірне лише в своїй другій частині. Як тепер з'ясувалось, литовці не застосовували щодо нас «права меча», а правила лише через поріднення з Рюриковичівнами, тобто, «по кужелі».

Вже давно в науковій літературі триває дискусія про те, чи справді литовці панували на головному престолі Русі в 1331 році, коли за Новгородським першим літописом тут був «князь Федір», названий в іншому джерелі як «Федір, брат Гедиміна»¹. Інший брат Гедиміна фігурує і в згаданому літописі, найдавніший варіант якого, деякі вчені датують другою чвертю XIV століття². Під 1326 р. тут йдеться про те, що «приїхавша послы из Литвы: братъ Гедиминовъ, князя литовського, Воини Полотскихъ князь, Василии Мънскихъ, князь Федоръ Святославичъ»³.

Не так вже й важливо, чи було в Гедиміна один чи два брати. Річ в іншому. Всі дослідники чомусь розуміють слово «брат», виключно як рідний брат. Тому в київському князеві Федорі вони вбачають етнічного литовця, ігноруючи той факт, що вони могли бути двоюрідними по матері або зведеними братами. Як виходить з аналізу обставин вокняжіння у нас литовців, матір'ю Гедиміна «була незнана нам зараз за іменем представниця чернігово-сіверської гілки династії Рюриковичів, яка в той час правила на головному престолі Русі – київському»⁴. Саме ця обставина давала право Гедиміновичам правити на землях України та Білорусі, а самому правителіві іменуватись в 1322 р. «Божою милістю королем литовців та русинів»⁵.

Однак цим не обмежились родинні зв'язки Гедиміна з нашими елітами. Про це говорить монастирський пом'яник⁶, найцінніші витяги з якого були недавно опубліковані⁷.

Потрібно декілька слів сказати про цю унікальну за відомостями пам'ятку. Її виявив у XIX ст. львівський дослідник А. Петрушевич у якійсь

з бібліотек Галичини. Синодик зберігся частково, лише 7 аркушів форматом 4^а та один фрагмент, в 1/5 аркуша. До проведеної у 2005 році реставрації його склеєні між собою картки творили обкладинки до двох книжок, з такими розмірами: 14 см x 8,5 см, корінець шириною 3,5 см; 20 см x 15 см. Написані на них чорнилом однією рукою цифри 242 та 746, правдоподібно, позначали інвентарні бібліотечні номери якоїсь великої книгозбірні. За цими формальними ознаками можна буде згодом виявити самі книжки, які мусять мати нові одинакові палітурки ХІХ ст. та власницькі записи. Такі маргіналії не тільки дозволять встановити бібліотеку, з якої вони походили, але допоможуть виявити й інші книжки, в обкладинках яких можуть бути аналогічні картки синодика.

Аналіз згаданих у поминаннях рідкісних імен та прізвищ дає підставу пов'язати синодик із Преображенським кафедральним монастирем біля Старого Самбора на терені колишнього Перемишльського князівства (тепер це с. Спас Старосамбірського району Львівської області).

Так, приписка «Боти»⁸ (Ботичі) позначає нащадків згаданого в 1424 р. Боти, протопласти шляхетського роду, закоріненого в с. Блажеві на Старосамбірщині⁹. Фігурує в синодику ще один унікальний для України антропонім - Нерун¹⁰. Він також безпосередньо пов'язаний зі згаданою обителлю. Існують дві підроблені від імені князя Лева на примонастирське село Страшевичі. За першою, воно та сусідній Созанський Святомихайлівський монастир передавався Спаському¹¹. У 1562 р. страшевицький священник Лель підтвердив інший документ, за яким село надавалось його предкові «бояринові і слугі Нерунові»¹². Натомість за оригінальною грамотою 1392 року Созанський монастир отримав писар власника Старосамбірщини Спитка з Мельштина шляхетний Сенько¹³. Його нащадків стосуються слова пом'яника «А се упи^с наши^с пано^с. пана ю^а се^сковича сна е^т григо^сја»¹⁴.

Не випадковим було внесення десь у 1440-х роках поминання Любартової родини, волинян, до синодика Спаського монастиря, розташованого аж на Підгір'ї. Храм цієї обителі звів у 1252-1254 рр., привівши бригаду будівельників з білоруського міста Волковиська. Їх предок князь Войшелк, у схимі - Лавр. Навіть будучи монахом цей литовський достойник володів / Старо/Самбірською волостю. Він же фундував сусідній Святооуфрїївський монастир, названий згодом на його честь Лавровом¹⁵. Не обділив своєю увагою цю обитель і князь Василь, син Любарта від першої дружини Агрипици. Ставши десь після 1377 р.¹⁶ Перемишльським воеводою він, яко нащадок фундатора Лаврівського монастиря та правнук князя Лева Даниловича, підтвердив приналежність цій обителі певних ґрунтів¹⁷. До речі, вислів з його оригінальної грамоти «монастир^а Лавровского ^и Лавра кн^аСА пр^апрад^а

его (Василя-І.М) заложеного»¹⁸ є серйозним аргументом на користь того, що Гедимін походив не з жмудської, як вважають деякі дослідники, а з литовської династії. Таким чином відтворюється наступний генеалогічний ланцюг: князь Василь - його батько Любарт - дід Гедимін - прадід Пукувер (Будилид) - прапрадід Войшелк¹⁹.

Отож, за Спаським синодиком, Гедимін мав християнське ім'я Прокопій. Його дружина (+1344), а матір Любарта, названа тут Леонідою²⁰ (яке у «Хроніці Биховця» та пов'язаними з нею літописами передається як Євна: Леоніда – Левна - Євна). Цей жіночий антропонім у нашій церковній практиці самостійно не існує²¹, він є похідним від чоловічого Леонід, що перекладається з греки «левові подібний». Обрання такого імені дівчинці, вочевидь, було пов'язане з родичем на ім'я Лев. Зрозуміло, що його не носили литовці-язичники. З руських князів кінця XIII - початку XIV ст. воно присутнє лише у Романовичів - Лев Данилович (+бл.1301) та його онук Лев Юрійович (+до 1323). За хронологічними розрахунками дружиною Гедиміна могла бути донькою другого з них. Вибір для неї імені могли спровокувати якісь суб'єктивні обставини. Відсутні дані про дітей Лева Юрійовича. Можливо, що ця донька була одиначкою, тобто або батько помер ще до її народження, або ж матір під час пологів. У цих випадках був сенс назвати єдину спадкоємицю на честь батька.

Ім'я дружини Гедиміна свідчить про її походження з Романовичів, тобто діти від цього шлюбу отримували право на володіння Волинню та Галичиною. Ними були сини Любарт, Євнут та Коріат. Це підтверджується не тільки аналізом документів, але і сфрагістичними та нумізматичними пам'ятками. Любарт та Коріат володіли землями Галицько-Волинського князівства. Любарт на одній з печаток має зображення лева²², символ м. Львова та Галичини. Аналогічне зображення мав мати і Євнут (ім'я, якого, правдоподібно, походить від імені матері Євни). На одній печатці його сина Михайла відтворено лева, на другій – хрест над місяцем (півколом), зверненим ріжками донизу²³. А так трансформований Тризуб - хрест над півмісяцем ріжками вгору – мав за особистий герб Лев Данилович; він же став на початку XIVст. державним символом всієї України²⁴. На печатці та монеті Олександра та Костянтина Коріатовичів є Юрій Змієборець на коні²⁵. Він же став першим гербом Волинського князівства. Емблема цього святого – чотирираменний хрестозодом став гербом Волині, Волинського воеводства²⁶. Федір та Василь Коріатовичі вживали інших видозмін Тризуба. Перший – у вигляді розлогої літери «М», з середини якої піднімався шестираменний хрест²⁷, другий – обернений вниз схематичний знак Рюриковичів²⁸.

Отож, «правом крові», за бабою та матір'ю Леонідою, донькою князя Лева Юрієвича, Любарт отримав відповідні правові підстави для заняття як київського, так і галицько-волинського престолів. За Спаським синодиком його перша дружина називалась Агрипина (Агрифена). Як відомо, в «Літописі князів литовських» (1520-і рр.) йдеться про те, що Любарт одружився із донькою володимирського князя і тим самим отримав право на Волинь: «А Любарта прийняв володимєрський князь к дотьце во Володимир и в Луцеськ и во всю землю Волинскую»²⁹. В світлі виявлених даних правдоподібним є натомість твердження білорусько-литовських літописів та, насамперед, «Хроніки Биховця» (XVII ст.), про те, що цей край був успадкований як батьківщина, Гедимін йому «дал Володимир и Лучеськ, и землю Волинскую»³⁰. Натомість твердження про його дружину яко доньку володимирського правителя не має підстав, оскільки мати Любарта походила з Романовичів, то його дружина не могла бути з цього ж роду.

Існують п'ять гіпотез про її походження: або доньки короля Юрія Львовича, князя Болеслава-Юрія Тройденевича, сина Данила Мстиславовича Володимира, Володимира Мстиславовича, Данила Острозького (+між 1366 та 1370 рр.)³¹. Найпопулярнішою є остання гіпотеза³². Однак прийняти її заважає низка посередніх даних, які засвідчують походження Острозьких з Романовичів (ім'я Данило, яке з'являється у Рюриківчів саме в сина князя Романа; певна маргіналія в Хлебніковському літописі при згадці про вокняжіння на Волині Мстислава Даниловича; поширення серед Острозьких культу св. Пантелеймона, родинного святого Романовичів)³³.

Якби Агрипина походила з Романовичів, то її рід мав би бути відзначений у синодику Спаського монастиря. Однак він там відсутній, що є досить дивним, бо в цьому монастирі за традицією був похований князь Лев Данилович.

Підтвердженням того, що Любарт отримав право на Галицько-Волинську спадщину саме по матері є наступний факт. У 1349 р. він одружується не з представницею волинської династії, а з Ольгою, донькою далекого від нас російського ростовського князя. Тобто його права на ці землі були забезпечені не через шлюб з Агрипиною.

І на завершення, коли міг відбутися шлюб Любарта з Агрипиною та коли він запанував у Галицько-Волинській державі? З'ясовуючи ці питання дослідники здебільшого опираються на грамоту, нібито видану Любартом для кафедрального Святоїоаннівського храму в Луцьку 1322 року³⁴. Однак вже сто років назад було доказано, що оригінальний фундаційний документ побачив світ наприкінці 1383 року, незадовго до смерті правителя³⁵. Тобто, перша з дат не може служити підставою для подальших хронологічних розрахунків. Оскільки Любарт згадується у написі на львівському дзвоні

1341 року³⁶, то можна лишень констатувати, що вокняжився він після смерті попереднього року галицько-волинського князя Болеслава-Юрія Тройденевича. Оскільки його мати Леоніда походила з місцевої династії, зананував Любарт на законних підставах. Проте зміг закріпитися лише на Волині. Бо на зміну «кровному праву» саме тоді прийшло на наші землі «право меча». У 1349 р. Казімеж III окупував Галичину. Поріднення польського короля з нашими правителями було рівня «п'яте колесо до воза»: його баба доводилась сестрою дружини Лева Даниловича, а Болеслав-Юрій Тройденевич – чоловіком двоюрідної тітки. Тому він і захопив наше Підгір'я військовою силою. Любарт так і не зміг відвоювати Галичину, вона ще три століття незаконно залишилась у складі Польського королівства.

ПРИМІТКИ:

1 Полное собрание русских летописей.-С.-Петербург, 1843.-Т.3.-С.76; Грушевський М. Очерки истории Киевской земли.-Киев, 1891.-С.449, 465-488, 494; Русина О. Студії з історії Києва та Київської землі.-Київ, 2005.-С.21-22, 46-55.80.

2 Клосс Б.Н. Летопись Новгородская первая // Словарь книжников и книжности XI - I пол., XIV. вв.- Ленинград, 1987.-Вып.1.-С.245-247. Цей літопис не позбавлений помилок. Так, в ньому йдеться про те, що в 1265 р. литовський князь Войшелк пішов паломником «въ Гору Синайскую» (Полное собрание.-Т.3.-С.58). Насправді ж він, як чернець Лавр, протягом 1252-1254 рр. перебував у Галичині, в Святопаському та Святоонофрійському монастирях біля Старого Самбора (Мицько І. Новознайдені історичні джерела про церкви Галичини XII-XIII ст. // Давні обителі України. Архітектура. Тематичний збірник Святопокрівського жіночого монастиря Студійського Уставу.-Львів, 2001.-Вип.13.-С.32).

3 Полное собрание.-Т.3.-С.72. Не виключено, що тут сталась помилка і йшлося про третього з числа послів (Puzyna J. Kim był i jak sie naprawdę nazywał sie Pukuwer, ojciec Gedymina // Ateneum Wileńskie.-Wilno, 1935.- R.10.-S.37; Шабульдо Ф. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского.-Киев, 1987.-С.28-30).

4 Мицько І. Федько Корибутович Несвіцький – протопласта князів Збараських // Галицька брама. Збараж.- Львів, 2004.-N1/3.-С.30.

5 Puzyna J. Kim był.-S.13.

6 Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України.-В.Р.-АСП 266-Арк.1-7зв.; Кириличні рукописи у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України. Каталог.-Т.1.- XI - XVI.- Львів, 2007.-С.339-340.

7 Мицько І. Князь Любарт та його родина // Старий Луцьк.-Луцьк, 2005.- Вип.2.-С.43-48.

8 ЛНБ НАНУ.-В.Р.-АСП 266-Арк.7 зв. На підставі водяного знаку та палеографічних ознак синодик датують серединою XVI століття (Кириличні рукописи.-С.339). Натомість наявні поминання походять з першої половини XV століття. Тобто, виявлений диптих був укладений в середині XVI ст. на основі старішого або ж давніх т.зв. грамоток-поминань родів на окремих паперових чи пергаментних свитках.

- 9 Wyrostek L. Ród Dragów-Sasów w Węgrzech i Rusi Halickiej.-Kraków, 1932.-S.155.
- 10 ЛНБ НАНУ.-В.Р.-АСП 266-Арк.5 зв.
- 11 Купчинський О.А. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII-І пол. XIV ст. Документи, тексти.-Львів, 2004.-С.559-571. Обляга владики Антонія Радилівського в 1549 році.
- 12 Там само.-С.508-520.
- 13 Zbiór dokumentów małopolskich.- Wrocław, Warszawa, Kraków, 1969.-Т.4.-S.265-266.
- 14 ЛНБ НАНУ.-В.Р.-АСП 266-Арк.3. Про інших його синів, вочевидь, йдеться в іншій оригінальній грамоті, з 1378 року (Грамоти XIV ст.- Київ, 1976.-С.58).
- 15 Мицько І. Про час заснування деяких давніх храмів Галичини // Народознавчі зошити.-Львів, 2000.-N5.-С.935-938.
- 16 У 1377 р. Любарг формально став васалом короля Угорщини та Польщі Людовіка.
- 17 Мицько І. Про початки Святооунуфріївського монастиря у Лаврові // Мицько І. Статті, написані після вигнання з Інституту українознавства НАН України.-Львів, 2000.-С.27-28.
- 18 Там само.-С.27.
- 19 Мицько І. Князь Любарг.-С.43.
- 20 Там само.
- 21 Сергей. Полный месяцеслов Востока.- Москва, 1876.-Т.2.- Приложение 2.-С.33.
- 22 Gumowski M. Pieczęci książąt litewskich // Ateneum Wilenskie.-Wilno, 1930.-R.7.-Z.3/4.-S.705. Тут же згадано про його печатку з Погоню. Вочевидь, насправді йшлося про кінне зображення св.Юрія – герб Волині.
- 23 Gumowski M. Pieczęci.-S.708.
- 24 Gieysztor A. Polska w “El libro del Conoscimiento” z połowy XIV wieku // Przegląd historyczny.-Warszawa, 1965.-Т.56.-S.408-409; Дашкевич Я. Родовий знак Рюриковичів у Галицькому князівстві XIII ст. // Третя наукова геральдична конференція.-Львів, 1993.-С.32-33; Мицько І. Герб первісного Самбора // Старосамбірщина.-Старий Самбір, 2004.-С.46-55.
- 25 Gumowski M. Pieczęci.-S.689; Поропілець О. Саввов Р. Карбування монети на Поділлі в II половині XIV ст.// Грошовий обіг та сучасність.-Львів, 2005.-С.145-149.
- 26 Климкевич Р. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі // Київ.-Філадельфія, 1954.-Ч.4.-С.180.
- 27 Ivanauskas E., Balčius M. Lietuvos dadžiosios kunigaikštystes lydiniai ir monetos nuo 1387 iki 1495 metų.-Vilnius, 2000.-S.47.
- 28 Halecki O. Koriatowicze a przodkowie Holszańskich i Czartoryskich // Miesięcznik heraldyczny.-Warszawa.-1939.-R.18.-N6.-S.88.
- 29 Полное собрание.-Москва, 1980.-Т.35.-С.61, 110, 115, 133. Полное собрание.-Москва, 1975.-Т.32.-С.41. Цієї ж думки дотримується і Л. Войтович, називаючи її ще й

Євфимією-Бушею (Войтович Л. Княжа доба на Русі. Портрети еліти.- Біла Церква, 2006.- С.519). Про всі версії див.: Tęgowski J. Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów.-Poznań, Wrocław, 1999.-S.235-238

30 Полное собрание.-Т.35.-С.97, 154, 181, 201, 222; Полное собрание.-Москва, 1975.-Т.32.-С.97, 154, 181, 201, 222.

31 Див.: Мазур О. Чи був Любарт Гедимінович князем Львівської Русі у 40-х рр. XIV ст. // Старий Луцьк.-Луцьк, 2005.- Вип.2.-С.54.

32 Андрусяк М. Останні Романовичі (нащадки Мстислава і Романа Даниловичів // Науковий збірник Українського вільного університету.- Мюнхен, 1948.-Т.5.-С.4; Tęgowski J. Malzenstwa Lubarta Giediminowicza. Przyczynek do genealogii dynastów halicko-wolyńskich w XIV wieku // Genealogia.-Toruń, 1995.-Т.6.-S.23-25; Grala M. Chrzescne imie Szwarna Danilowicza. Ze studjow nad dyplomatykow poludniowo-ruska XIII i XIV w. // Słowianszczyzna i dzije powszechne.-Warszawa, 1985.-S.201, 204-208.

33 Мицько І. Синодики монастирів як джерело української генеалогії: князі Острозькі // Мицької. Статті.-С.10-11.

34 Мазур О.Чи був Любарт...-С.55

35 Щербаковский Д. Фундушевая запись князя Любарта Луцкой церкви Иоанна Богослова 1322 г.// Чтения в историческом обществе Нестора летописца.-Киев, 1905.- Кн.18.-Вып.3/4.-С.66-67, 70.

36 Грамоти.-С.23.

